

SEBASTIAN WOJCIECHOWSKI
Poznań

ŹRÓDŁA WSPÓŁCZESNEGO EKSTREMIZMU POLITYCZNEGO HYBRYDOWY MODEL PRZYCZYŃ EKSTREMIZMU

Celem opracowania jest ukazanie głównych przyczyn współczesnego ekstremizmu politycznego, zachodzących pomiędzy nimi powiązań oraz ich sposobów klasyfikacji. Przyczyny te rozpatrywane są z punktu widzenia dwóch podstawowych założeń. Pierwsze z nich traktuje źródła współczesnego ekstremizmu jako tzw. model naczyń połączonych, czyli sumę składową wielu różnorodnych determinantów (np.: politycznych, społecznych, kulturowych, ekonomicznych itp.), a także ich wzajemnych relacji oraz wpływających nań różnych czynników. Drugie założenie odwołuje się natomiast do koncepcji hybrydowej ekstremizmu zakładającej występowanie wielu podobieństw oraz powiązań pomiędzy poszczególnymi formami ekstremizmu takimi, jak choćby: nacjonalizm, separatyzm czy fundamentalizm.

Rozpatrując problem przyczyn współczesnego ekstremizmu politycznego postawić należy kilka kluczowych pytań. Na przykład: jakie są główne determinanty rozpatrywanego zjawiska?; czy wśród źródeł współczesnego ekstremizmu wskazać można jeden lub kilka dominujących czynników?; czy występuje jeden uniwersalny model klasyfikacji źródeł ekstremizmu?; w jakim stopniu źródła współczesnego nacjonalizmu, terroryzmu czy separatyzmu są zbieżne?

ISTOTA EKSTREMIZMU POLITYCZNEGO

Ekstremizm polityczny często rozumiany jest jako zespół poglądów, żądań lub postaw charakteryzujących się skrajnością deklaracji czy działań względem określonego systemu politycznego lub jego poszczególnych elementów składowych. Obejmuje on wiele różnorodnych zachowań czy mechanizmów prowadzących często do wystąpienia destabilizacji na danym obszarze oraz podziału i zantagonizowania określonej struktury społecznej wraz z wszystkimi towarzyszącymi temu implikacjami np. w postaci: wzrostu napięcia, łamania praw człowieka, osób zabitych, rannych, strat materialnych, itp.

Zjawisko ekstremizmu politycznego ma niejednorodny charakter i przybiera rozmaite formy. Wśród głównych jego przejawów wymienić można m.in.: faszyzm, nacjonalizm, fundamentalizm, rasizm, terroryzm, separatyzm czy antysemityzm. Z kolei do podstawowych płaszczyzn ekstremizmu zaliczyć należy: społeczno-polityczne przekonania, zachowania polityczne oraz stan obejmujący wzajemnie spójne przekonania i zachowania polityczne¹.

W literaturze przedmiotu występuje duża rozbieżność co do wskazania głównych przyczyn ekstremizmu politycznego. Na przykład Gunnar Heinsohn dowodzi, że podstawową przyczyną jest nieproporcjonalnie duży udział w społeczeństwie młodych mężczyzn pozbawionych perspektyw życiowych². Zygmunt Bauman podkreśla negatywne implikacje globalizacji³, Edmund Wnuk-Lipiński wskazuje na nierówności społeczne oraz proces marginalizacji⁴, Joseph Nye uwypukla rolę wojen i konfliktów⁵. Z kolei George Weigel zwraca uwagę na ekstremizm religijny⁶, Arjun Appadurai na problem mniejszości etnicznych czy narodowych⁷, Jim Sidanius na teorię dominacji społecznej⁸, a np. E. Fromm⁹ czy J. Davies¹⁰ na różnorodne procesy i koncepcje psychologiczne.

Rozpatrywanie źródeł ekstremizmu politycznego głównie przez pryzmat jednego lub kilku wybranych czynników uznać należy jednak za rozwiązanie niepełne. Stąd też konieczność poszukiwania szerszego i wieloaspektowego spektrum determinantów. Jedną z ciekawszych, aczkolwiek nielicznych klasyfikacji występujących w tym zakresie jest zestawienie zaprezentowane przez Samuela Huntingtona, który analizując główne zagrożenia dla demokracji wskazał na listę czynników mogących generować lub eskalować zjawisko ekstremizmu politycznego¹¹. Są to m.in. następujące elementy: systemowe niepowodzenia rządów demokratycznych; powszechne, międzynarodowe załamanie się gospodarki; przyjęcie rozwiązań autorytarnych przez mocarstwo demokratyczne; zmiany autorytarne w różnych państwach; populistyczne dyktatury; dyktatury etniczne.

¹ U. Jakubowska, *Ekstremizm polityczny. Studium psychologiczne*, Gdańsk 2005, s. 33.

² G. Heinsohn, *Synowie i władza nad światem. Terror we wzlotach i upadkach narodów*, Warszawa 2009.

³ Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, Warszawa 2000.

⁴ E. Wnuk-Lipiński, *Świat międzyepoki. Globalizacja – demokracja – państwo narodowe*, Kraków 2004.

⁵ J. Nye, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Warszawa 2009.

⁶ G. Weigel, *Faith, reason and the war against jihadism. A call to action*, New York 2007.

⁷ A. Appadurai, *Fear of small numbers. An essay on the geography of anger*, Duke University Press 2006.

⁸ Zob. np. J. Sidanius, F. Pratto, *Social dominance. An intergroup theory of social hierarchy and oppression*, Cambridge 1999.

⁹ E. Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, New York 1973.

¹⁰ J. Davies, *Aggression, Violence, Revolution and War*, w: *Handbook of Political Psychology*, J. Knutson (red.), San Francisco 1973, s. 234-260.

¹¹ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.

W mojej ocenie można zaproponować następującą systematyzację przyczyn ekstremizmu politycznego:

1. źródła religijno-kulturowe (cywilizacyjne),
2. czynniki terytorialno-etniczne,
3. uwarunkowania ekonomiczno-społeczne,
4. przyczyny historyczno-polityczne,
5. psychologiczne źródła ekstremizmu,
6. inne przyczyny.

Ad. 1. Źródła religijno-kulturowe (cywilizacyjne). Sukcesywnie wzrasta rola czynników religijnych czy kulturowych wpływających na różne przejawy ekstremizmu politycznego, w tym także na ich przyczyny czy skutki. Świadczy o tym choćby rozszerzający się zakres fundamentalizmu, terroryzmu, radykalizmu, wojen czy konfliktów, gdzie głównym stymulatorem jest często właśnie powyższy determinant. Ważnym czynnikiem prowadzącym do eskalacji ekstremizmu politycznego może być nie tylko występowanie różnic kulturowych (np. teoria zderzenia cywilizacji S. Huntingtona¹²), ale także i obawa przez ich „zaniknięciem” oraz swoistą uniwersalizacją poszczególnych kultur.

Ad. 2. Czynniki terytorialno-etniczne. Obecnie na świecie istnieje około 200 państw oraz około 3,5 tys. dużych narodów¹³. Oznacza to, iż tylko nieliczne narody mają własne państwa. Sytuacja ta implikuje wiele różnego rodzaju konsekwencji. O ile większość narodów zaakceptowała fakt, iż nie posiada własnego państwa, o tyle są grupy, które za pomocą różnych środków (począwszy od negocjacji, a skończywszy na działaniach zbrojnych) próbują stan ten zmienić i uzyskać lub odzyskać własną państwowość (np. część Basków, Kurdów, Czeczeńców, Palestyńczyków itp.). Mamy zatem w tym przypadku do czynienia z klasycznym konfliktem interesów przebiegającym na linii: terytorium – tożsamość etniczna – inne przesłanki (np. polityczne lub ideologiczne).

Ad. 3. Uwarunkowania ekonomiczno-społeczne. Wśród specjalistów trwa debata na temat roli i wpływu określonych czynników ekonomicznych na występowanie zjawiska ekstremizmu politycznego. Dobrym tego przykładem jest kwestia ubóstwa (nędzy) jako symulatora postaw radykalnych (np. fundamentalizmu czy terroryzmu) czy też relacje zachodzące między występowaniem radykalizmu a np. olbrzymimi dysproporcjami finansowymi mającymi miejsce na danym obszarze.

Ad. 4. Przyczyny historyczno-polityczne. Rozpatrując różnorodne czynniki generujące ekstremizm polityczny, podkreślić należy również znaczenie uwarunkowań historycznych. Pamięć doznanych krzywd (rzeczywistych lub domniemanych), spory o podłoże historycznym, ale także różne animozje prowadzić mogą do powstawania oraz narastania postaw skrajnych. Ich przykładem jest m.in.: rasizm, nacjonalizm, separatyzm, antysemityzm czy fundamentalizm.

¹² S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu międzynarodowego*, Warszawa 1997.

¹³ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991.

Ad. 5. Psychologiczne źródła ekstremizmu. Proces powstawania i kształtowania się ekstremizmu w znacznym stopniu opiera się też na czynnikach psychicznych i jest ściśle zespolony np. z problematyką: nienawiści, uprzedzeń, stereotypów, swojskości i obcości, braku tolerancji, krzywdy, zemsty, traumy itp. Niejednokrotnie z ekstremizmem politycznym mamy do czynienia wtedy, gdy dana osoba lub grupa uznaje określoną ideę czy postawę za wartość absolutnie najwyższą, której bezwzględnie podporządkować należy wszystkie inne kwestie, włącznie z życiem własnym i swoich bliskich.

Ad. 6. Inne wybrane przyczyny. Oprócz przedstawionych powyżej źródeł ekstremizmu istnieje również wiele innych czynników, które mogą się przyczynić do wystąpienia lub eskalacji analizowanego zjawiska. Wśród nich wymienić można na przykład:

A. Globalizację i jej następstwa. Do czynników oddziałujących na ekstremizm część specjalistów zalicza też globalizację i towarzyszące jej procesy. W tym przypadku globalizację można rozpatrywać jako zagrożenie dla interesów, wartości czy postaw poszczególnych osób lub grup. Zwraca na to uwagę np. M. Stevens¹⁴, wskazując na trzy główne zagrożenia, jakie niesie globalizacja dla lokalnych wspólnot. Pierwsze z nich sprowadza się do osłabienia pozycji wspólnoty. Dokonuje się to poprzez narzucanie obywatelom obciążeń ekonomicznych lub wprowadzanie zmian społecznych, co w następstwie może prowadzić do napięć lub agresji. Druga obawa dotyczy faktu, iż globalizacja może stwarzać zagrożenia dla funkcjonowania lokalnego społeczeństwa, w tym dla takich jego elementów, jak tożsamość lokalna. Trzecia groźba, to scenariusz polegający na tym, iż procesy związane z globalizacją, w tym np. propagowanie praw jednostki, może stymulować konflikty występujące w sferze międzygrupowej czy międzykulturowej.

B. Działania liderów oraz elit. Ekstremizm może być generowany „od góry”, czyli inspirowany przez liderów politycznych, społecznych czy religijnych. Może być on dla nich środkiem prowadzącym do obalenia lub zdobycia władzy, służyć jako pretekst do zrzucenia odpowiedzialności za występujące problemy itp. Jest zatem wykorzystywany do realizacji celów doraźnych, jak i długofalowych.

Czynnikiem generującym ekstremizm polityczny mogą być również organy państwowe. Pełnią one w tym zakresie różne funkcje. Na ogół jest to rola pozytywna, kiedy instytucje państwowe zwalczają poszczególne przejawy ekstremizmu. Państwo może jednak pełnić także rolę negatywną, wspierając lub podejmując działania radykalne. Przykładem tego jest współpraca z organizacjami fundamentalistycznymi czy terrorystycznymi takich państw, jak: Irak, Iran, Pakistan, Sudan, Syria czy Somalia.

C. Procesy migracyjne. Istotnym źródłem, a zarazem skutkiem ekstremizmu politycznego mogą być również masowe procesy migracyjne oraz wszelkie związa-

¹⁴ M. Stevens, *The unanticipated consequences of globalization. Contextualizing terrorism*, w: *The Psychology of Terrorism*, C. Stout (red.), t. 3, Westport 2002, s. 39.

ne z nimi negatywne konsekwencje. Sytuację taką od dłuższego czasu obserwujemy np. we: Francji, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii czy Włoszech, gdzie sukcesywnie napływają kolejne grupy muzułmańskich migrantów. Funkcjonowanie dużych środowisk migrantów często jest wykorzystywane przez organizacje ekstremistyczne celem np. rekrutacji nowych członków, uzyskania wsparcia logistycznego, finansowego itp. Z drugiej zaś strony migranci oraz wspierające ich instytucje coraz częściej stają się celem ataków, czego najlepszym przykładem były akty terroru w Norwegii w lipcu 2011 r.

D. Efekt domina/lawiny. Determinantem generującym ekstremizm polityczny jest też tzw. efekt domina (lawiny). Polega on na tym, iż eskalacji analizowanego zjawiska w jednym państwie mogą towarzyszyć podobne wydarzenia w państwach sąsiednich (choćby przypadek narastania postaw islamistycznych w Afryce Północnej). Innym z wariantów jest mechanizm powodujący, iż ekstremizm w obrębie danego narodu przenoszony jest także na niektórych jego członków zamieszkujących w innych państwach (choćby kasus separatystów baskijskich, kurdyjskich, północnoirlandzkich itp.)¹⁵.

E. Rola mediów. Dość często rozpatrywany jest również problem wpływu mediów na ekstremizm, jego formy, ewolucję, przyczyny itp. Media często są uznawane za pośredni determinant wpływający, w różny sposób i w różnym stopniu, na występowanie oraz eskalację ekstremizmu.

Opierając się na przedstawionych przykładach stwierdzić należy, iż funkcjonuje szerokie spektrum przyczyn ekstremizmu politycznego. Ponadto, w wielu przypadkach, zaobserwować można podobieństwo czynników generujących poszczególne formy ekstremizmu. Jest to zatem dobry punkt wyjścia do próby stworzenia szerszej koncepcji dotyczącej przyczyn współczesnego ekstremizmu politycznego.

HYBRYDOWY MODEL ŹRÓDEŁ WSPÓŁCZESNEGO EKSTREMIZMU POLITYCZNEGO

Jednym z najnowszych sposobów analizy przyczyn ekstremizmu politycznego jest tzw. model hybrydowy. Do najważniejszych jego elementów zaliczyć można następujące założenia:

1. Uwzględnienie nie tylko wielości czy różnorodności przyczyn ekstremizmu, ale także występowania pomiędzy nimi bezpośrednich lub pośrednich powiązań (interakcji) rzutujących na ich zakres, siłę czy znaczenie. Często te same czynniki wpływają na ekstremizm (w różnym stopniu) przez dłuższy okres. W wielu przypadkach będą one zapewne występować także i w przyszłości, czego przykładem są determinanty etniczne czy religijne.

Źródła ekstremizmu niejednokrotnie cechuje też ewolucja występowania. Dotyczy ona m.in.: siły oddziaływania danego źródła; geograficznego obszaru

¹⁵ Zob. np. *Facts of the conflict in Northern Ireland*, D. Seamus (red.), New York 1995.

występowania danej przyczyny ekstremizmu czy powiązań pomiędzy poszczególnymi źródłami ekstremizmu.

2. Dogłębne rozpatrzenie problemu przyczyn ekstremizmu wymaga zatem szczegółowej analizy następujących elementów składowych:

A – przyczyn ekstremizmu politycznego (np. x, y, z),

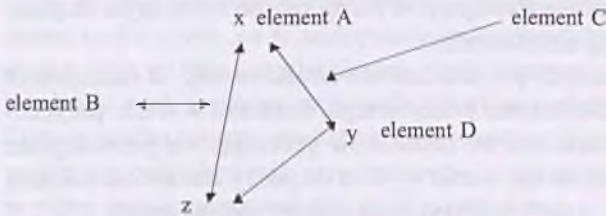
B – relacji pomiędzy poszczególnymi przyczynami.

C – czynników niezwiązanych bezpośrednio z ekstremizmem lecz mogących oddziaływać na jego źródła np.: sytuacja finansowa, wojny, konflikty itp.

Nasuują się jednak pytania, czy powyższe elementy są wystarczające dla pełnego poznania źródeł ekstremizmu politycznego? Czy tak zaprezentowana analiza jest w ogóle możliwa? Być może model ten należałoby rozszerzyć jeszcze o element D – obejmujący relacje zachodzące pomiędzy przyczynami a innymi aspektami ekstremizmu (np. jego przejawy, cechy czy skutki), które to, w większym lub mniejszym stopniu, wpływają na źródła ekstremizmu politycznego.

Schemat 1

Cztery elementy wykorzystywane podczas analizy przyczyn ekstremizmu politycznego

Źródło: Opracowanie własne.

3. Model hybrydowy przyczyn ekstremizmu zakłada występowanie trzech głównych klasyfikacji źródeł ekstremizmu. Dzielą one przyczyny ekstremizmu ze względu na:

- A. czas występowania,
- B. zakres przedmiotowy,
- C. zasięg występowania.

Ad. A. Podział przyczyn ekstremizmu ze względu na czas ich występowania:

a. Przyczyny mające formułę ponadczasową, to znaczy towarzyszące rozpatrywanemu zjawisku od początku jego występowania (choćby uwarunkowania religijne czy polityczne) – przyczyny stałe ekstremizmu.

b. Źródła ekstremizmu, które występują tylko na określonym etapie jego rozwoju (w dłuższym lub krótszym przedziale czasu) – przyczyny zanikające. Są to np. określone idee lub towarzyszące im działania (m.in. kolonializm).

c. Przyczyny odnawialne, które zanikają lub słabną w pewnym okresie występowania, jednak na skutek różnych uwarunkowań mogą ponownie zacząć odgrywać jakąś rolę, np. anarchizm jako źródło terroryzmu na przełomie XIX i XX w., ponownie po II wojnie światowej i w pierwszej dekadzie XXI w.¹⁶

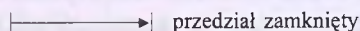
Schemat 2

Podział przyczyn ekstremizmu ze względu na czas ich występowania

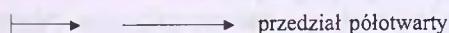
a. Przyczyny stałe ekstremizmu

b. Przyczyny zanikające

c. Przyczyny odnawialne

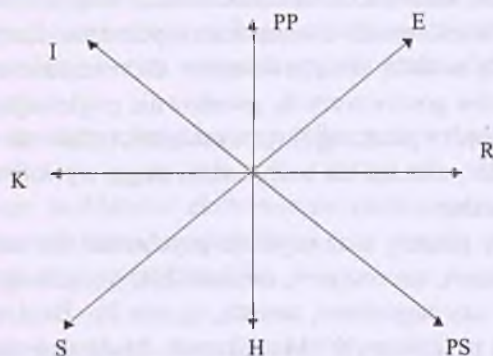

Źródło: Opracowanie własne.

Ad. B. Druga klasyfikacja dotyczy zakresu przedmiotowego przyczyn ekstremizmu i może być zaprezentowana w sposób następujący:

Schemat 3

Podział przyczyn ekstremizmu ze względu na ich rodzaj (wybrane przykłady)

PP – przyczyny polityczne, E – ekonomiczne, R – religijne, PS – psychologiczne, H – historyczne, S – społeczne, K – kulturowe, I – inne.

Źródło: Opracowanie własne.

¹⁶ Przykładem są zamachy na ambasady w Atenach oraz Rzymie przeprowadzone pod koniec 2010 r. i na początku 2011 r., do których w kilku przypadkach przyznali się anarchiści.

Ad. C. Ze względu na zasięg występowania wyróżnić można:

a. Przyczyny lokalne ekstremizmu. Występują one tylko w określonym miejscu i są związane z tamtejszą lokalną sytuacją np. społeczną czy polityczną (choćby działalność Zapatystowskiej Armii Wyzwolenia Narodowego).

b. Przyczyny regionalne ekstremizmu politycznego. W tym przypadku ten sam czynnik ich lub grupa powoduje eskalację radykalizmu w kilku odrębnych miejscach geograficznych. Przykładem jest separatyzm czeczeński i baskijski.

c. Przyczyny globalne ekstremizmu. Dotyczą przypadków, kiedy ta sama przyczyna lub grupa przyczyn oddziałuje w bardzo wielu różnych częściach świata np. fundamentalizm islamski.

Przedstawiony podział nie zawsze jest precyzyjny. Występują bowiem źródła ekstremizmu, które trudno jednoznacznie zakwalifikować. Na przykład działalność poszczególnych skrajnych ugrupowań anarchistycznych można zakwalifikować do każdej z wymienionych grup.

Rozpatrując trzy powyższe klasyfikacje przyczyn ekstremizmu politycznego, uzyskać można dość szerokie spektrum ich przejawów czy rodzajów. Pomimo tego jednak i tak nie uwzględniają one wszystkich możliwych scenariuszy. Mankamentem jest też raczej teoretyczny charakter analizy, jak również niezbyt pogłębione zaprezentowanie interakcji występujących pomiędzy klasyfikacjami.

4. Do głównych czynników generujących lub eskalujących współczesny ekstremizm (według modelu hybrydowego) zaliczyć należy trzy główne determinanty:

A. Różnego rodzaju idee – ideologie o charakterze politycznym, etnicznym, religijnym itp., z którymi ekstremiści się utożsamiają, np.: separatyzm, nacjonalizm, rasizm, antysemityzm, szowinizm, fundamentalizm religijny, alterglobalizm itp.

B. Wybrane uwarunkowania ekonomiczno-społeczne. Dotyczą one różnorodnych i występujących na dużą skalę problemów ekonomiczno-społecznych, w tym np.: ubóstwa, kryzysów gospodarczych, gwałtownie pogłębiających się dysproporcji finansowych pomiędzy poszczególnymi osobami, państwami czy też regionami. Problemy te w sposób pośredni lub bezpośredni mogą wywoływać albo potęgować różne postawy radykalne.

C. Zróznicowane procesy oraz czynniki psychiczne. Są one związane m.in. z problematyką uprzedzeń, stereotypów, nienawiści, wrogością, brakiem tolerancji, poczuciem krzywdy czy zagrożenia, zemstą, traumą itp. Bardzo często przybierają one postać zaburzeń psychicznych skłaniających do działań ekstremalnych.

Powyższe trzy elementy wzajemnie się zazębiają i uzupełniają wchodząc w interakcje tak między sobą, jak i z innymi czynnikami. Tworzą mechanizm określany mianem tzw. triady ekstremistycznej motywacji.

Ad. A. Źródła ekstremizmu należy doszukiwać się nie tylko w występowaniu lub propagowaniu różnych idei czy ideologii, często bardzo destrukcyjnych, ale także w ich wzajemnych sprzecznościach lub konfrontacyjnym charakterze. W tym kontekście ekstremizm jest zatem traktowany jako bardzo radykalne odzwiercied-

lenie określonych opinii, postaw czy wierzeń. Jest on też rezultatem konfliktu interesów lub próbą osiągnięcia danego celu „za wszelką cenę”, bez względu na straty tak ludzkie, jak i materialne. Może też on służyć realizacji określonych celów czy uzyskaniu jakiś korzyści, w postaci zmiany sytuacji politycznej, propagowania określonych zasad lub wartości itp.

Znaczenie czynników ideologicznych (na przykładzie działalności *ETA*) dobrze ukazuje wypowiedź G. Jacksona, który stwierdził, że akty terroru często są „dokonywane przez ludzi, którzy nie są produktem przemocy na przedmieściach, którzy nie wywodzą się z domów, gdzie byli źle traktowani przez starszych od nich członków rodzin lub złych sąsiadów, którzy nie są ofiarami chronicznego bezrobocia, wojen między handlarzami narkotyków czy też rasizmu lub prześladowań religijnych (...). Na pytanie ‘dlaczego zabijają’ jedyna możliwa odpowiedź brzmi: mieszanka nacjonalizmu, rasizmu, zmistyfikowanej historii stała się usprawiedliwieniem terroryzmu”¹⁷.

Ad. B. Istnieją różnego rodzaju kryteria, za pomocą których można analizować zakres problemów ekonomiczno-społecznych poszczególnych państw czy regionów. Jednym z nich jest zaprezentowanie dysproporcji rozwojowych np. pomiędzy Północą i Południem¹⁸. Zastosowane tutaj rozróżnienie ma nie tyle charakter geograficzny, co bardziej ekonomiczno-geograficzny.

Ważnym, aczkolwiek niezbyt często poruszonym problemem jest też ukazanie interakcji występujących pomiędzy sytuacją ekonomiczną na danym obszarze a kształtowaniem się postaw ekstremistycznych. W przypadku niektórych państw mamy do czynienia z sytuacją polegającą na tym, iż z jednej strony są one zaliczane do światowej czołówki pod względem zagrożenia terrorystycznego czy fundamentalistycznego, a z drugiej zaś strony cechuje je duże opóźnienie dotyczące rozwoju gospodarczego. Świadczy o tym sytuacja np. w: Iraku, Somalii, Afganistanie, Pakistanie czy Jemenie.

Nie znaczy to, że ekstremizm dotyczy tylko państw biednych. Obejmuje on przecież także i podmioty bogate tyle tylko, że nie tak często. Oczywiście nie zawsze występowanie problemów ekonomiczno-społecznych musi prowadzić do separatyzmu, fundamentalizmu, nacjonalizmu czy innych radykalnych postaw. Może je jednak skutecznie stymulować¹⁹.

¹⁷ G. Jackson, *Dlaczego zabijają?*, „Forum”, nr 7, 2000, s. 10-11.

¹⁸ Zob. np. U. Thompson, R. Reuveny, *Limits to Globalization: North South Divergence*, New York 2009.

¹⁹ Do innych problemów ekonomiczno-społecznych zaliczyć można np.: wysokie bezrobocie, analfabetyzm, kwestie demograficzne, zjawisko głodu, brak odpowiedniej opieki zdrowotnej itp. zob. np.: J. Sachs, *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, Warszawa 2009; *Attacking Portrety*, Publisher for The World Bank by the Oxford University Press, New York 2001; J. Pawłowski, *Strategiczne problem i dylematy we współczesnym świecie*, Toruń 2004; J. Sachs, *Koniec z nędzą. Zadanie dla naszego pokolenia*, Warszawa 2006; J. Muszyński, *Megatrendy a polityka*, Wrocław 2001; Cz. Mojsiewicz, *Świat, w którym żyjemy*, Poznań 2003.

Ad. C. W wielu przypadkach z ekstremizmem mamy do czynienia wtedy, gdy dana osoba lub grupa uznaje określoną postawę czy ideę za absolutnie najważniejszą, której bezwzględnie podporządkować należy wszystkie inne sprawy. Ważnym czynnikiem może być również wyodrębnienie wśród innych osób „swoich” oraz „obcych”. Podział ten jest często oparty na następujących założeniach:

- twierdzeniu, że zawsze najważniejsza i najlepsza jest „moja” grupa;
- doszukiwaniu się jego źródeł nie w występujących realiach lecz w subiektywnie postrzeganej rzeczywistości;
- uznaniu konieczności istnienia antagonizmów i sprzeczności występujących pomiędzy „moją” grupą a grupą „obcych” (np. między tzw. Zachodem i światem islamu).

Analizując czynniki psychiczne mogące oddziaływać na zjawisko ekstremizmu, wymienić należy ponadto: poczucie światopoglądowej „pustki”, krzywd czy przemocy, wrogość, syndrom traumy, skłonność do agresji, depresje i wiele innych. Nie sposób oczywiście w tak krótkim opracowaniu przedstawić wszystkie możliwe aspekty. Nie jest to zresztą celem opracowania. Istotą jest bowiem podkreślenie, iż niektóre determinanty psychiczne mogą być istotnym źródłem ekstremizmu politycznego.

WNIOSKI

1. Podkreślić należy, że przedstawiony hybrydowy model przyczyn ekstremizmu politycznego nie jest ani modelem ostatecznym, ani kompleksowym. Należy go traktować jako autorską próbę analizy złożonego problemu badawczego jakim są przyczyny ekstremizmu politycznego. Stanowi on zatem tylko punkt wyjścia do dalszych rozważań.

2. Rozpatrując źródła ekstremizmu, warto uwzględnić mechanizm określany mianem *petrol of extremism*. Pojęcie to oznacza całokształt kluczowych czynników, które eskalują zjawisko ekstremizmu. W zaprezentowanym modelu przyczyn ekstremizmu obejmują przede wszystkim trzy grupy determinantów: radykalne ideologie oraz próby ich wprowadzenia w życie, następstwa wybranych problemów ekonomiczno-społecznych oraz określone, destrukcyjne procesy psychiczne. Nie oznacza, iż powyższe czynniki wyczerpują pełną paletę przyczyn ekstremizmu. Możemy zatem mówić o tzw. implementarności przyczyn terroryzmu oznaczającej, iż źródła tego zjawiska mają na ogół charakter zróżnicowany i obejmują kilka występujących równolegle czynników.

3. Interesującym problemem badawczym są także występujące sprzeczności lub błędne przekonania dotyczące przyczyn ekstremizmu politycznego. Pierwszym ich przykładem jest to, że wraz ze zwiększeniem dochodów finansowych (np. pochodzącym z wydobywania ropy naftowej) w niektórych państwach pogłębiły się

dysproporcje społeczne, co m.in. zintensyfikowało postawy radykalne²⁰. Drugi przykład to scenariusz polegający na tym, iż na skutek procesu modernizacji czy liberalizacji, w niektórych państwach muzułmańskich gwałtownie wzrosła grupa osób wykształconych oraz zaliczanych do klasy średniej. Paradoksalnie jednak przysporzyło to często nowych zwolenników fundamentalistom czy separatystom²¹.

4. Ważną kwestią jest postrzeganie przyczyn ekstremizmu w szerszym wymiarze, to znaczy przez pryzmat czynników kształtujących jego poszczególne formy, jak choćby fundamentalizm czy separatyzm. Pojawia się przy tym pytanie czy istnieje wspólny dla wszystkich lub przynajmniej dla większości rodzajów ekstremizmu „katalog” ich źródeł? Czy można zatem wypracować jeden uniwersalny model przyczyn kształtujących wspomniane tendencje, w którym w zależności od sytuacji dominować będą określone czynniki – np. większa rola uwarunkowań etnicznych w nacjonalizmie, a religijnych w fundamentalizmie?

W wielu przypadkach zaobserwować można podobieństwo, a nawet zbieżność czynników generujących lub eskalujących poszczególne formy ekstremizmu. Niejednokrotnie, jak np. w odniesieniu do fundamentalizmu i terroryzmu religijnego, jest to korelacja bezpośrednia, w innych przypadkach, jak choćby pomiędzy nacjonalizmem i separatyzmem pośrednia.

W tym kontekście nasuwają się kolejne pytania dotyczące nie tylko istoty tych procesów, ale i zachodzących pomiędzy nimi interakcji, w tym: zjawiska wzajemnej eskalacji (np. wpływu postaw nacjonalistycznych na generowanie terroryzmu czy separatyzmu – przypadek *IRA* czy *ETA*), procesu ich uzupełniania się lub wprost przeciwnie konkurowania. Kwestie te wymagają jednak szerszych rozważań. Jednym z możliwych punktów odniesienia może być zaprezentowany hybrydowy model przyczyn ekstremizmu.

ABSTRACT

The objective of the study is to present the main causes of contemporary political extremism, their interdependencies and ways of classifying them. The causes are analyzed by reference to two basic assumptions. The first one explains the sources of contemporary extremism according to the so-called connected vessels model, i.e. as the sum total of a variety of determinants (e.g. political, social, cultural, economic, etc.) and their interrelations as well as external influences originating in other factors. The second assumption refers to the hybrid concept of extremism which presupposes numerous similarities and connections between particular forms of extremism, such as: nationalism, separatism or fundamentalism.

When considering the problem of the causes of contemporary political extremism one needs to ask a series of key questions. For example: What are the crucial determinants of the studied phenomenon? Can we identify a single or several dominant factors among the sources of contemporary extremism? Is there one universal model for classifying the sources of extremism? To what extent do the sources of contemporary nationalism, terrorism or separatism converge?

²⁰ Zob. np. J. Esposito, *Unholy war. Terror in the name of islam*, New York 2003.

²¹ Zob. szerzej np. R. Paz, *Islamists and Anti-Americanism*, „Middle East Review of International Affairs” 2003, nr 4.